

Folkekirkens liturgiske fornyelse i det 20. århundrede

Som følge af det nye, liturgiske arbejde i kirken, der nærmer sig sin midvejskonference, skal jeg give et rids over kirkens nyere liturgiske udvikling.

Ved Kim Thinggaard, organist ved Bethlehemskirken og formand f. Selskabet for Tidebøn og Gregoriansk Sang

1. del: Tiden før 1912.

Efter Reformationen fik den danske kirke sin lutherske, danske Kirkeordinans i 1537/39, der byggede på Luthers Deutsche Messe 1526. Der var dog stadig latin i højmessens, som blev brugt på højtidssdagene, og tidebønnen var fortsat på latin. I 1640 kundgjorde Sjællands biskop, at latinen i højmessens i Danmark var afskaffet. I 1685 kom Danmarks og Norges Kirkeritual, der var gældende med småændringer i hvert fald til 1885, da 2. tekstrække indførtes. Tidebønnen blev afskaffet i 1770 i kirkerne (morgen- og aftenringningen overlevede) og i latinskolerne i 1806.

Kirkeritualet var kendetegnet ved, at nadverritualet ikke var anført sammen med Højmesseritualet, men længere henne i bogen som en af de kirkelige handlinger (s.m. dåb, konfirmation, brudevielse, skriftemål, bisættelse, ordination og kirkeindvielse). Grunden var, at man fra Middelalderen havde en tradition med kun at have nadver én, højst to gange om året, til påske og evt. jul. Det ændredes først med vækkelserne i 1800-tallet, men nogle steder var der kun sjældent nadver langt op i 1900-tallet. I 1895 kom der nye ritualer for dåb og nadver, som var lettere reviderede af dem fra 1685. Nadverritualet var fortsat kendetegnet ved, at det blev indledt af formaningen "Kære Kristi venner" efterfulgt af Fadervor og Indstiftelsesordene.

*Peder Madsen, Sjællands biskop
1909-11*

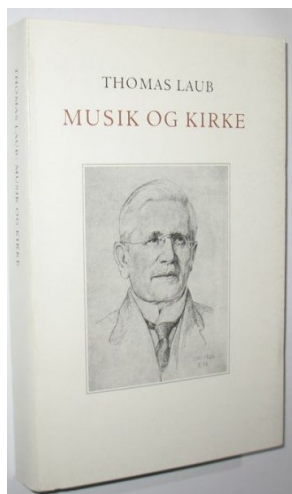
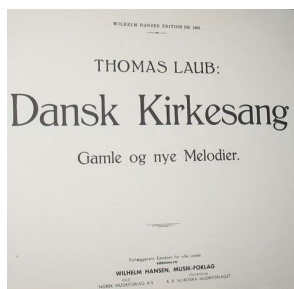
Der var dog efterhånden kommet interesse for fornyelse, og det resulterede i Højmesseritualet af 1912, hvor der var mulighed for fire "oldkirkelige" liturgiske led: 1. "Sursum corda" ("Opløft eders hjerter ...", dog ikke som vekselsang med menigheden), 2. Sanctus og Benedictus (Helligsangen og "Velsignet være han ..." - disse dog som vekselsang, hvor menigheden sang "Hosianna" som en slags omkvæd), 3. Agnus Dei ("O du Guds Lam", som Grundtvigs salme med Laubs melodi) og 4. en nadverbøn "Opstandne Herre ...". De fire "nye" led var af forsigtighedsgrunde ikke sat med de hidtidige led Fadervor og Indstiftelsesord indflettet, som det var i den latinske messe, men sat samlet før de to hidtidige. Peder Madsen, Sjællands biskop 1909-11, havde haft en fremtrædende plads i arbejdet med 2. tekstrække, salmebogens ritualdel (1888) og 1912-ritualet. Som alternativ havde man fortsat 1895-ritualet med revideret variant.

Thomas Laub (1852-1927) var organist ved Helligåndskirken og fra 1890 ved Holmens kirke. Han arbejdede med de mozarabiske messetoner fra Spanien til det nye ritual, da han fandt, at de passede godt til det danske sprog. I 1918 udgav han det i koralbogen "Dansk Kirkesang", der i høj dannede skole for det fortsatte liturgiske arbejde, der også omfattede salmesangen og ikke mindst musikstilen. I 1935 udgav professor Jens Peter Larsen "Mettetoner" til højmessens, der dog var baseret på de ro-

Organist Thomas Laub

merske messetoner. Selskabet "Dansk Kirkesang" blev stiftet 1922 til fremme af kirkesangen i Danmark på grundlag af Thomas Laubs fornyelsestanker og udgav i 1942 et højmesseritual, der i høj grad byggede videre på Laubs arbejde i koralbogen fra 1918 og hans bøger "Om Kirkesangen" fra 1887 og "Musik og Kirke" fra 1920. Bevægelsen kaldtes også "laubianerne" og havde en væsentlig indflydelse på kirkesangen langt op i det 20. årh., både i salmesang og liturgi. De var ret dominerende i forhold til dem, man kunne kalde romantikerne og postromantikerne i kirken. Salmesangen havde befæstet sin liturgiske betydning fra Reformationen ikke mindst pga. bl.a. Kingo, Brorson, Ingemann og Grundtvig, og laubianerne mente, at musikstilen i salmerne skulle harmonere med den liturgiske sang. Laubs melodier til "Stat op min sjæl, i morgengry" og "Herren af søvne opvågned, opsprang" er fremragende eksempler på hans salmestil, der har fået plads blandt kirkens historiske melodier, og som virkelig beforder menighedssangen.

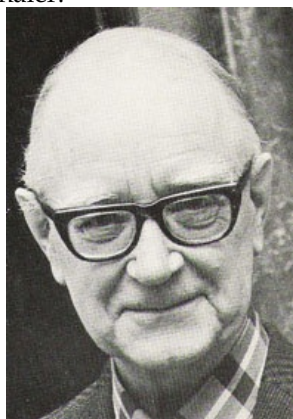

2. del: Tiden 1912-1963.

Efterhånden som nadveren bliver almindelig del af søndagens højmesse, og ikke blot en gang eller to om året, kommer der også mere fokus på nadverritualet, hvor 1912-ritualet er den første spæde begyndelse på en proces i Folkekirken, der foreløbig har strakt sig over 80 år frem til 1992. Det er gået noget langsomt i Danmark set i forhold til hele den vestlige kirkes udvikling, ikke mindst i de lutherske kirker. Kommissioner har siddet og tærsket langhalm i to omgange, og selvom de har haft store emner på bordet, var resultatet ikke det store. Men dog et langsomt skridt. To ting er iøjnefald-

dende i 1992: 1. Nadveren er nu ikke længere et tillæg til højmessen, men en fast del i overensstemmelse med den gamle tradition. 2. Højmessen har nu fået en struktur med fire dele, og ikke blot som i min læretid "før og efter prædiken" - kendetegnet ved stregen på salmenummertavlen (som man har glemt at fjerne!).

Inden Prøveritualbogen kom i 1963 efter den første liturgikommissions arbejde, var der kommet tre forslag fra kredse i kirken. Det første, Dansk Kirkesangs - udkom 1943 med K. E. Skydsgaard og Harald Vilstrup som fremtrædende - er allerede omtalt, og efter 2. Verdenskrig sad i 50'erne to arbejdsgrupper, der begge barslede i 1960 med højmesseritualer. Det ene var Teologisk Oratoriums. Oratoriet var begyndt 1927 som bønssællesskab for teologistuderende (senere også præster) efter engelsk forbillede. De havde tidebønnen som "livsnerve" (som de sagde) og var i høj grad medvirkende til, at vi fik Dansk Tidebog, der er kommet i 3 udgaver (1961, 1971 og 2016-17) med tilhørende antifoner.

Professor K. E. Skydsgaard

*Sognepræst, salmedigter
Harald Vilstrup*

I Oratoriets højmesseforslag, der var udgivet af bl.a. den lærde præst C. D. Gautier, havde man fået organist *Christian Vestergaard-Pedersen* (kendt for den gode melodi til "Gør dig nu rede, kristenhed") til at skrive musik til liturgiske menighedsled (bla. Halleluja). Dette var et brud med den nye messesangstradition, hvor (gen)indførelse af den gregorianske sang havde fortrængt romantiske messetoner. Det nykomponerede var helt i overensstemmelse med andre både lutherske og katolske kirker (f.eks. *Gelineau*). Det har desværre ikke vundet indpas i det officielle arbejde!

Kirkemusikkredsen eksisterede 1950-74 og bestod af en række præster og kirkemusikere med organist *Ulrich Teuber* i forfront, og dens højmesseforslag var man mere traditionel i den liturgiske musik, dog med et pust af fornyelse. Det var også på kirkemusikkredsens foranledning, at ti københavnske kirker i 1959 fik biskoppelig tilladelse til at benytte Kyrie og Gloria i højmessen. Man havde også arbejdet med nykomponeret musik til bibelske Psalmer og Cantica (lovsange), som også blev brugt i højmessen. Indenfor dette arbejde var organist *Axel Madsen* bannerfører, og han fik flere kolleger, bl.a. *Leif Martinussen*, til at skrive fine, sangbare melodier - dette har desværre heller ikke været taget alvorligt i kommissionsarbejdet!

I kølvandet på dette arbejde havde man fået nedsat en liturgikommission, der barslede med Prøvealterbogen i 1958 og ikke mindst Prøveritualbogen i 1963. Disse blev dog desværre aldrig autoriseret, for som et medlem af kommissionen senere udtalte, skulle de højkirkelige, som arbejdede med den klassiske højmesseliturgi, da "ikke have den fjer i hatten" (!). Ja, Folkekirken er præget af modstridende retninger! Åbenbart svært at forene. De højkirkelige udgav "Dansk Messebog" i 1976, en monumental bog med den klassiske romerske højmesse på dansk i meget fin opsætning med noter mv. Desværre var teksten noget antikveret, men det hørte med. Biskop *Henrik Christiansen* i Ålborg var oratorianer og anbefalede sine præster at bruge den, og gav villigt tilladelse - eksempel på en klassisk funktion, hvor den lokale biskop autoriserer alternative liturgier til de autoriserede. Muligheden eksisterer fortsat.

Prøveritualbogen omtales nærmere i næste del. Og der er også en oversigt, der sammenligner gangen i 1943-, 1960- (begge) og 1963-højmesserne.

3. del: Tiden 1963-1992.

Det officielle arbejde, der lå forud for Ritualbogen 1992, begyndte allerede i 1950'erne med Liturgikommissionen, der udarbejdede Prøvealterbogen 1958 og Prøveritualbogen 1963. Ingen af delene blev autoriseret, og den uofficielle grund - eller en af dem? - blev omtalt i 2. del. I Den Danske Salmebog, der blev autoriseret i 1953, var der også en højmesseliturgi, som kun var en meget let revideret udgave af 1912-ritualerne. Trosbekendelsen - autoriseret ved cirkulære fra 1936 - var med som fast led. Apostolicum var det normale, men som fodnote var anført (med meget små bogstaver) Nikænum, som kunne bruges ved særlige lejligheder. Den kunne synges/læses efter evangeliet eller fra prædikestolen. Og den aronitiske velsignelse fra prædikestolen var erstattet af den apostolske, så man undgik gentagelsen. Altså havde Dansk Kirkesangs forslag ikke fået nogen indflydelse. Det blev ellers brugt af professor Skydsgaard, mens professor Lindhardt blev beskyldt for katolsk indflydelse, fordi han havde Fadervor efter Indstiftelsesordene, og denne negative holdning prægede også biskopperne, der ikke altid tillod det.

Altså var der ikke sket ret meget fra 1912 til 1953. Så en Liturgikommission skulle forsøge at rette op på dette.

I Prøvealterbogen var kollekterne i formessen suppleret med de gamle missalekollekter, som Theologisk Oratorium havde arbejdet med, foruden en tredje tekstrække, hvor 1. læsning var fra Gamle Testamente.

At man i 1960 fik to nye forslag til Højmesseritual foruden det fra 1943, har også haft betydning. Desværre sker der det, at Dansk Kirkesangs årsskrift 1961/62 udtrykker et markant holdningsskifte i forhold til liturgisagen, hvor man nærmest gør op med det, man havde tilkendegivet med liturgiforslaget! Resultatet er, at man får en slags holdningsløshed. Og det påvirker det senere arbejde. Exit Skydsgaard og Vilstrup ...

Prøveritualbogen lægger i høj grad op til at følge de tre forslag (se bilaget, der sammenligner de tre forslag med Prøveritualbogens højmesse) med Kyrie og Gloria, Halleluja, brug af Nikænum og nadverritual med Dialog og Præfation (men fortsat Indstiftelsesord efter Fadervor) samt Agnus Dei efter godt luthersk forbillede som indledning til uddelingen. Indhold: Højmesse, Nadver, Morgen- og aftengudstjenester på

søn- og helligdage, Aftengudstjenestens særlige led, Hverdagsandagter, Morgen- og Aftensang, Præstevielse. Morgen- og Aftensang har tidebønskarakter og gør brug af bibelske Psalmer.

Den gamle liturgikommission var ophævet, og en ny skulle følge op på bøgerne. Måske påvirket af Dansk Kirkesang blev de ikke autoriseret, men i stedet autoriseredes i 1972 "Foreløbige ændringer i Ritual- og Alterbog" med tre nadverritualer: 1. Kort ("Kære Kristi venner"), 2. Revideret udgave af 1912, og 3. Udvidet nadverritual. Som alternativ til bønnen "Opstandne Herre og Frelser" er der en bøn, der pga. indeholder ordene "Gå til bords med os og bliv ét med os i vor fattigdom", som derfor fik tilnavnet "fattigdomsbøn", også fordi nogle fandt den teologisk fattig. Ellers ingen ændringer i 2. i forhold til 1912. 3. indledes med en kort præfation, og menigheden synger Sanctus og Helligsangen. Et par steder henvises til Prøveritualbogen, men det er også alt.

Det var det kortsigtede kommissorium, og man arbejdede videre med ritualsagen og skulle på længere sigt udarbejde et nyt forslag. Det lod vente på sig til 1985, hvor betænkningen til ny alterbog kom. På grund af omslagets farve fik den tilnavnet "Den rødbedefarvede". Den mindede ret meget om 1972-bogen. Udover "fattigdomsbøn" havde man omstruktureret læsningerne, så epistlen erstattes af gammeltestamentlig "indgangslæsning" og epistlen blev så "udgangslæsning". I øvrigt en kollekt-række, der nok følger den klassiske struktur, men gør den noget uklar.

Efter kommissionen havde afsluttet arbejdet i 1987, kom der meget kritik, og biskopperne udtalte derfor i 1989, at forslaget ikke kunne bruges, og iværksatte et arbejde, der i 1991 kom med et nyt "Oplæg til Gudstjenestordning", der indeholdt tre dele: Den danske Alterbog, Ritualbog og Tillæg til Alterbog.

Efter 80 år og over 30 års forberedelse blev der endelig autoriseret et revideret ritual i 1992. Det vil blive nærmere gennemgået i næste del. Ligesom salmebogen og dens tillæg.

Desværre kunne jeg ikke finde nogen illustrationer til dette, der så blev lidt tørt stof ...

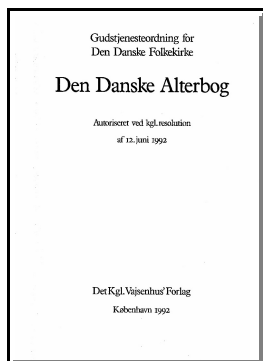
4. del: Salmebogen og 1992-ritualbogen.

Vi skal også huske salmebogen, der tidligere er nævnt. Salmerne er sammen med læsningerne de variable dele af Højmessens. Hertil kommer orgelmusik og motet mv. Men salmerne er jo også et kendetegn ved den lutherske gudstjeneste. De erstattede de bibelske Psalmer i Romermessen med en langt mere menighedsvenlig sangform. Det var omtalt, hvordan man med salmebogen 1953 autoriserede liturgien (kun lettere revideret), hvilket fortæller, at salmer og liturgi hører sammen. Og frem mod 2. udgave af Den danske Salmebog i 2002 arbejdedes der også med salmerne. Der kom tre tillæg. De udsendtes af "private" kredse i kirken som oplæg til den næste officielle salmebog. "46 salmer" (1976 - Kirkeligt Samfund af 1998 - grundtvigsk, og Samfundet Dansk Kirkesang), "78-tillægget" (1978 - Kirkeligt Centrum) og "129 salmer" (1981 - højrefløjen). Ikke mange deciderede liturgiske salmer i de to første, men digterne *Johannes Johansen* og *K. L. Aastrup* er velrepræsenterede. 129 salmer udskiller sig ved, at den dels ikke indeholder nogen salmer af Johansen og kun én af Aastrup, hvilket nogle syntes var

påfaldende. Men dels indeholder den til gengæld en del liturgisk stof: salmer, gregorianske hymner (med alternative melodier), Bibelske Psalmer (både gregorianske, anglikanske og nykomponerede), Bibelkor og ikke mindst tidebønner (udelukkende gregorianske). Psalmerne forsøgte man også at tage hånd om ved udarbejdelsen af 1992-ritualet, men det fik ingen rigtig effekt på den nye salmebog. Der kom også en børnesalmebog (1993 - "Gud ske tak og lov").

Endelig kom der i 1994 et tillæg fra officiel hold i kirken. Det var et konkret forvarsel for den nye Salmebog, der skulle følge Alterbogen 1992. Velrepræsenterede er igen Aastrup og Johansen, men også *Holger Lissner*, *Hans Anker Jørgensen* og *Svein Ellingsen* har en del med. Endelig er der et afsnit med Psalmer og NT lovsange, hentet fra 129 salmer, men i sproglig fornyet udgave, hvilket efter undertegnendes mening ikke var vellykket, og det var måske derfor, at de ikke kom med i 2002.

1992-ritualet har medtaget noget af det, som der tidligere var arbejdet med. Det nye i ritualet i forhold til 1912/1953 er en klar struktur i fire dele: I. Indledning, II. Ordet, III. Nadver, IV. Afslutning. De enkelte led er fortløbende nummereret. Nadveren er endelig blevet fast del af ritualet.

Endvidere er der disse muligheder: 1. Kyrie og Gloria (så kunne ind- og udgangsøn udelades), 2. tre læsninger (nu også GT), 3. Kirkebøn for alteret, 4. Udvidet nadverritual med Præfation og alternativ nadverbøn og 5. Agnus Dei efter Indstiftelsesordene.

De tre nadverritualer afspejler den historiske udvikling: a. 1895/1912 ("Kære Kristi venner ..." med rødder i Kirkeritualet 1685), b. 1912/53 ("Opløft jeres hjerter ...") og c. Udvidet ritual (den seneste udvikling).

Endelig åbnes muligheden for at bruge Bibelske Psalmer. Enten som Introitus i stedet for Præludium, eller i stedet for 2. salme. Dette er dog ikke anført i højmesserritualet bag i salmebogen fra 2002, eftersom der ikke kom nogen med i bogen, som der ellers var lagt op til i kommissionens forslag. Man havde sågar fået *Axel Madsen* til komme med en række reviderede forslag. Senere udtalte et medlem af kommissionen, at "de, der synger Psalmer, kan ikke blive enige om syngemåden". Man skal bare se i den tyske salmebog, hvor der er adskillige Psalmer og mange syngemåder!

I vejledningen står der, at de første to læsninger kan læses af en anden end præsten, og tilsvarende med kirkebønnen, og der kan medvirke lægmand ved nadveruddelingen. Og som optakt til evangeliet kan synges et Halleluja (heller ikke nævnt bag i salmebogen).

Endvidere er der noget om børnegudstjeneste på højmessens plads, hvor der er en større grad af frihed, dog skal man anvende et autoriseret nadverritual - men der er en alternativ nadverbøn. Herefter følger alt det, der tidligere sammenfattedes under "kirkelige handlinger".

Altså er der lidt større frihed end tidligere. Se endvidere skema på side 8 med sammenligning af ritualerne fra 1912/1953, 1992 og Alterbogstillæg 1993.

Tillægget var en samling af ritualer, man havde arbejdet med, men som ikke blev autoriseret. Det forelagdes til videre overvejelse og inspiration. Nadverritualet havde Dialog ("Opløft ..."), flere muligheder for variabel Præfation, en alternativ nadverbøn efter kirkefaderen Hippolyt og Fadervor efter indstiftelsesordene. Det fik Bethlehems-kirken på Nørrebro biskoppens tilladelse til at bruge, og finder det fortsat yderst vel-fungerende.

Kirkeåret er blevet mere tydeligt med de liturgiske farver. Flere kunstnere, bl.a. *Dronning Margrethe*, har leveret fornemt arbejde i messetøj. I biskoppernes vejledning (1949/55), skriver de, at messetøj kan anvendes, men om de liturgiske farver "foreskri-ves intet". I 1992 står det tydeligt hvilke farver, der bruges hvornår.

Senere blev der efter megen diskussion autoriseret et ritual for vielse af par af sam-me køn. Det skete i 2012.

HØJMESSERITUALERNE 1912/1953 og 1992 - SAMMENLIGNING

Fra "Gudstjenestens Liturgi - *den udvikling og mening*" - Kim Thinggaard, Re-formatios forlag 1998 (derfor salmenumre fra den gl. salmebog)

<u>1912/1953-ritualet</u>	<u>Alterbog 1992</u>	<u>Alterbogstillæg 1993</u>	<u>Salmenumre i 2002-salmebog</u>
	I. 1. Indgang (præludium eller introitus)		
Indgangsbøn	2. Indgangsbøn		
Indgangssalme	3. Indgangssalme		
	Kyrie (3 varianter)		
	Gloria (Inton. og 360 v.2 eller prosa)		435 v 2
Salutation	4. Hilsen		
Kollekt	5. Indledningskollekt		
Epistel	II. 6. Læsn. fra Gl. Test.		
Salme	7. Salme		
Evangelium	8. Læsning fra Nye Test.		
Trosbekendelse	9. Trosbekendelse (Apo- stolsk eller Nicænsk)		
Salme	10. Salme		
Evangelium	11. Evangelium		
Prædiken	12. Prædiken (Salme/korsang/orgel)		
Kirkebøn	13. Kirkebøn		
Salme	14. (Salme)		
	III. 15. Nadverbøn		
a. Formaning	a. Formaning - Opstandne	Opløft (dialog)	
b. Opløft ¹	b. Opløft ¹ - Sanctus ² -	Præfation (variabel)	
Sanctus ²	Agnus Dei - Opstandne	Sanctus ³	439
Agnus Dei (DDS 365)	c. Opløft ¹ - Præfation -	Lovet være/Vi takker	
Opstandne	Sanctus ² - Opstandne/ Lovet være du ...		
Fadervor	16. Fadervor	Indstiftelsesord	
Indstiftelsesord	17. Indstiftelsesordene	Fadervor	
Uddeling (salme)	c: Agnus Dei	Agnus Dei(prosa/salme)	
Takkevers	18. Nadvermåltidet	Uddeling	
Takkekollekt	IV. 19. Slutningskollekt		
Salutation - Velsignelse	20. Velsignelse		
Udgangssalme	21. Udgangssalme		
Udgangsbøn	22. Udgangsbøn		
	23. Udgang (postludium)		
¹) ikke som dialog	²) Mh.: Hosianna	³) Benedictus ved præst	